

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСНОВНИХ ФАЗ ПІРАТСЬКОГО ПОЛОНУ

УДК 159.922.7

А. Ю. Побідаш

За останні роки проблема піратства стала дуже актуальною. За даними Міжнародного морського бюро, лише у 2010 році 4185 моряків було атаковано й обстріляно піратами, 1190 моряків захоплено у полон, 8 моряків загинуло від рук піратів [3]. Кількість піратських нападів у світі за офіційними даними у 2011 році збільшилася на 10 % [3]. Саме тому проблема психології піратського полону є дуже актуальною і, навіть, нагальною.

Проблемами психології моряків на сьогодні активно займаються М. Григор'єв, О. Двинин, М. Наконечний, В. Нікольський та інші. Проте досліджень, що б висвітлювали проблеми психології піратського полону і його наслідків, нам не зустрілося.

Метою цієї статті є висвітлення психологічних особливостей відбування піратського полону для моряків, які до нього потрапили. Для досягнення цієї мети нами було використано метод контент-аналізу автобіографічних розповідей 25 українських моряків – жертв піратського полону.

Піратський полон може тривати від декількох тижнів до декількох років [1]. Так чи інакше майже всі моряки – жертви піратського полону проходять певні фази його перебування [2]. Тривалість цих фаз також є досить різною та залежить від конкретних обставин полону [2]. Спробуємо розглянути основні фази піратського полону і надамо їх психологічну характеристику.

І фаза – фаза захоплення судна. Ця фаза є найнебезпечнішою з усіх, що ми виокремлюємо. На цьому наголошують і самі моряки. Під час захоплення судна пірати є найбільш агресивними та збудженими. До того ж, за свідченнями моряків, які волею долі попадали у піратський полон, під час атаки на судно пірати дуже часто перебувають під дією наркотичних речовин і часто діють неадекватно. У цій ситуації моряки або роблять спробу на свій страх та

ризик відбити напад піратів, або ж добровільно скоряються сучасним флібустьерам.

Як свідчить досвід, не кожен корабель, атакований піратами, був у подальшому ними захоплений. Досить часто вмілі дії команди і застосування підручних засобів оборони не дають можливість піратам здійснити захоплення корабля.

Треба зазначити, що цивільним морякам дуже важко психологічно протистояти озброєним “до зубів” піратам за допомогою пожежних рукавів, колючого дроту та інших підручних засобів. Проте моряки, які вже не раз перебували у піратонебезпечному регіоні, знають: якщо пірати не можуть захопити судно впродовж 30 хвилин, то вони відступають. Це пов’язано, у першу чергу, з можливістю швидкого підходу на допомогу судну військових кораблів (як відомо, їх зараз достатньо в Аденській затоці – найбільш піратонебезпечному регіоні). Крім того, не треба забувати, що пірати під час свого нападу стріляють у все, що рухається на палубі. Тож, навіть, добре тренований і підготовлений екіпаж може розгубитися. До того ж пірати зовсім не розуміють (або не хочуть розуміти), якої шкоди довкіллю може заподіяти витік небезпечних речовин, які може транспортувати судно.

За результатами контент-аналізу вільних розповідей моряків, які були у піратському полоні, під час цієї фази можна виокремити декілька найбільш поширених серед цивільних моряків психічних станів:

❖ 12,76 % відносної частоти згадування має страх та паніка. Зі слів моряків, члени екіпажу, які відчували цей стан, починали втікати, ховатися, бігти до своїх кают збирати і ховати власні речі, зводили галас тощо. Це заважало всім членам екіпажу діяти злагоджено та відбивати напад. До цієї категорії моряків належали здебільшого громадяни країн, що розвиваються (Алжир, Філіппіни, Індія та ін.). Моряки, які були у ситуації піратського полону, пов’язують таку поведінку, перш за все, зі слабкою професійною підготовленістю своїх колег;

❖ 11,33 % частоти згадування мають страх і ступор. Моряки, котрі були у цьому стані, намагалися де-небудь сховатися й укритися від усього того, що діється. Вони не сприймали вмовляння колег допомогти їм протистояти піратам та відмовлялися що-небудь робити. Цю групу склали моряки з низькою нервовою стійкістю та слабкою нервовою системою. Така поведінка може бути пов'язана і зі слабкою підготовленістю цих моряків до можливого піратського нападу;

❖ 76,85 % частоти згадування отримали напруження та мобілізація всіх сил. Моряки, які входили за характеристикою до цієї групи, намагалися активно протидіяти нападам піратів. Незважаючи на ризик, ці члени екіпажу намагалися скидати абордажні крюки піратів, поливати їх із пожежних рукавів тощо. Проте, такі дії під постійним обстрілом піратів потребують чималих зусиль та є вкрай небезпечними. Нервові напруження у цей момент, за словами самих моряків, сягало найвищого піку.

II фаза – фаза пограбування кают. Ця фаза є неминучою через саму сутність піратства. Ці злочинці намагаються вкрати все, що можна, спустошуючи судно і каюти. Розкрадаючи власні речі моряків, пірати дуже часто конфліктують один з одним за ласий шматок “здобичі”. У цьому випадку перемагає або сильніший, або старший за їхньою “ієрархією”. До того ж все це відбувається на очах екіпажу. Деякі члени екіпажу намагаються протистояти цьому, але через те, що вони не можуть протистояти озброєним злочинцям, це виявляється марним та, навіть, небезпечним для життя. Адже, пірати, засліплені швидкою наживою, внутрішньо готові пристрелити будь-кого.

Здійснивши контент-аналіз розповідей моряків, які перебували у полоні піратів, нами було виокремлено такі психічні стани, що спостерігаються у моряків в умовах цієї фази:

❖ 17,33 % частоти згадування отримав стан пригнічення і відсторонення. Членів команди, які відчували цей стан, можна розподілити на дві підгрупи: тих, хто не вірив в те, що відбувається, та тих, хто зрозумів усю складність ситуації і не намагався впливати на неї. Члени екіпажу, які були шоковані

нападом піратів, не могли змиритися з тим, що їх корабель захоплено. Вони намагалися заперечувати захоплення та сприймати те, що відбувається як реальність. Члени команди корабля, які зрозуміли всю складність ситуації і замкнулись у собі, також виглядали відстороненими. Вони не намагалися протистояти піратам через свою впевненість у даремності цього. Ці моряки відмічали відсутність віри у визволення та іноді, навіть, у майбутнє;

❖ 9,88 % відносної частоти згадування має стан занепокоєння й активної протидії. Члени екіпажу, яким був властивий цей стан, намагалися протистояти піратам, які грабували їхні каюти. Вони відбирали назад свої речі, намагалися приховати їх. Іноді це призводило до бійок між піратами та моряками або до ізоляції моряків, які дуже активно протистояли діям сучасних флібустьєрів. Ці моряки не могли змиритися з тим, що відбувається на їх судні. Вони ще сприймали себе володарями ситуації;

❖ 73,89 % частоти згадування отримав стан занепокоєння та пригнічення бажання протидії. За свідченнями моряків, які були у полоні піратів, дуже важко подолати в собі бажання протидіяти піратам, які відбирають у них особисті речі. Проте більшість моряків усвідомлювала нерівність сил з обох сторін і тому приймала рішення не чинити активного опору. Моряки, яким притаманні ці психічні стани, не можуть долати власні душевні переживання та мають бажання вигукнути на адресу піратів невдоволені фрази. Напруження на цій фазі також є високим, проте дещо меншим, ніж у попередній.

III фаза – фаза оцінки один одного. Ця фаза настає, коли обидві сторони розуміють, що їм доведеться бути певний час разом. Моряки вже розуміють, що їх судно захоплено. Пірати ж розуміють, що тепер доведеться чекати на викуп і певний час тримати екіпаж у полоні. На цій фазі може настати розкол екіпажу на два табори: прихильників рішучих дій та прихильників викупу та звільнення. Прихильники рішучих дій намагатимуться розробити план втечі або план самостійного визволення судна від піратів. Здебільшого ці плани є небезпечними і нездійсненними. Таку поведінку обирають здебільшого молоді члени екіпажу та моряки зі слабким рівнем самоконтролю. Інші обирають

здебільшого стратегію очікування викупу і звільнення. Ця стратегія є більш безпечною та кращою. Адже рішучі дії можуть призвести до неочікуваних наслідків і, навіть, до людських втрат. До речі, зі слів моряків – жертв піратського полону, під час очікування викупу ситуація на судні залишається нестабільною та небезпечною. Багато що у такій ситуації залежатиме від настрою піратів, а також дій екіпажу.

У результаті контент-аналізу розповідей моряків психічні стани на цій фазі розподілилися таким чином:

❖ 18,75 % частоти згадування припало на стан безпорадності. Тобто моряки, які потрапили у піратський полон, відчували безпорадність і неможливість змінити щось у цій ситуації. Оточені з усіх боків піратами зі зброєю, вони розуміють нерівність сил та, іноді, можуть навіть відчувати себе приреченими;

❖ 19,35 % відносної частоти отримав стан пригніченості. Моряки, які перебувають у полоні, розуміють, що сили піратів переважають. Вони не бачать виходу з цієї ситуації. Крім того, самі по собі моряки здебільшого є фізично розвиненими та витривалими. І тому ситуація, коли ці сили вони не можуть застосувати, дуже пригнічує їх. Пригнічує моряків і те, що їхня доля у цю мить залежить від судовласника, котрий повинен заплатити за їх життя викуп;

❖ 20,01 % частоти згадування отримала тривога. Тобто більшість моряків, перебуваючи у полоні, відчуває тривогу. Саме на цій фазі полонені моряки починають розуміти, що відбувається та на що здатні пірати. Моряки не відчують впевненості у своїй подальшій долі. Ситуація досить часто змінюється у зв'язку зі змінами у переговорах між піратами та судовласником. Саме ці зміни ситуації і ведуть до виникнення тривоги, адже моряки не знають чого конкретно їм очікувати;

❖ 23,45 % відносної частоти згадування має страх. Це пов'язано з тим, що пірати постійно погрожують зброєю морякам, влаштовують показові “страсти”, б'ють моряків тощо. Тому морякам є чого боятися. Цей вплив

відбувається майже постійно та викликає нервові виснаження, розлади сну тощо. Страх викликає і постійне напруження організму;

❖ 5,67 % частоти згадування припадає на самотність, оскільки деяких членів екіпажу тримають окремо та не дають їм спілкуватися з рештою команди. Ситуація піратського полону потребує підтримки близьких людей і колег. Коли ж у такій важкій ситуації моряк залишається без підтримки екіпажу та спілкування, він відчуває себе самотнім і покинутим. Решті екіпажу, у деяких випадках, повідомляють, що їх колегу стратили. Це робиться для залякування та підштовхування судновласника до виплати викупу.

Самотність веде до скорішого зламу психічного опору моряків. До того ж відчуття самотності виникає в членів екіпажу через те, що вони не хочуть ділитися зі своїми близькими деталями перебування у полоні. Вони вважають (і іноді не безпідставно), що родичі будуть дуже сильно хвилюватися за їх долю, шкодячи своєму здоров'ю;

❖ 11,94 % частоти згадування припадає на слабкість. Під час перебування у полоні моряки, як правило, обмежені у пересуванні та вимушені знаходитися на одному і тому ж місці. Це робиться піратами з метою легшого контролю за екіпажем, їх діями та пересуваннями. З іншого боку, моряки починають страждати від набряків, гіподинамії, болю у м'язах і суглобах. Разом зі слабкістю у тілі у членів екіпажу з'являється підвищена втома, апатія, депресія та нервові виснаження. Усе це може призводити до більш серйозних наслідків для здоров'я у подальшому, навіть уже після визволення з полону.

IV фаза – фаза взаємних поступок. Ця фаза настає тоді, коли команда корабля вже певний час перебуває у полоні піратів та всім стає зрозумілим, що полон триватиме і надалі. На цій фазі обидві сторони починають пристосовуватись один до одного. Моряки вивчають звички та вподобання піратів. У свою чергу, пірати більш ретельно вивчають екіпаж і підшуковують собі можливих помічників. На цій фазі можливими є певні поступки з боку піратів стосовно окремих членів екіпажу. Водночас полонені моряки звикають

до ситуації полону та більш спокійно реагують на дії піратів. На цій фазі можливою є певна стабілізація обстановки на судні.

За результатами контент-аналізу розповідей моряків психічні стани на цій фазі розподілилися таким чином:

❖ 28,64 % відносної частоти згадування отримала впевненість. Згодом члени екіпажу все ж розуміють, що вони потрібні піратам для отримання викупу. Тому вони починають відчувати себе більш впевнено. Деякі починають вимагати від піратів певних послаблень і поступок. Іноді це дає свої позитивні результати та призводить до послаблення режиму полону. До того ж пірати зацікавлені в тому, щоб члени екіпажу перебували у прийнятному стані, адже в іншому випадку вони не отримають викупу. Проте пірати не дуже йдуть на поступки морякам, адже вони повинні підтримувати дисципліну на судні та періодично нагадувати полоненим морякам: хто зараз господар на судні. Але моряки вже відчувають, що ситуація не є тупиковою і в них є певні права та вимоги до піратів;

❖ 26,58 % відносної частоти згадування отримала втомленість. Після тривалого знаходження у полоні моряки починають відчувати втому і виснаження. Вони перебувають у тропічному кліматі, у відкритому морі, де дуже часто від спеки просто ніде вкритися. Моряків тримають у некомфортних умовах та постійно піддають психологічному тиску. Тривале перебування у ситуації полону неминуче призводить до знесилення і виснаження. Більшість моряків, саме перебуваючи на цій фазі полону, втрачають вагу та починають мати проблеми зі сном;

❖ 23,78 % частоти згадування має агресія і злість. Певні члени екіпажу починають усе гостріше ненавидіти піратів. Це пов'язано з тим, що пірати своїми діями показують морякам своє домінуюче положення, всіляко провокують їх до конфліктів. Причиною цього також може бути ненависть піратів, які виростили у сомалійських злиднях, до моряків з більш благополучних країн. Моряки, перебуваючи під постійним пресингом піратів, починають усе більше накопичувати агресію та невдоволення стосовно сучасних флібустьєрів.

Це може виявлятися у спалахах неконтрольованої агресії, різких висловлюваннях тощо. Морякам стає дедалі важче контролювати свої почуття і наміри;

❖ 10,05 % відносної частоти згадування отримав стан відстороненості. Цей стан пов'язано з тим, що у деяких моряків вже не лишається сил боротися. Це виникає з певних причин: тривале перебування у полоні, відсутність нормального харчування, погані умови утримання, загострення хронічних та набутих хвороб тощо. Через ці обставини знижується психологічний опір моряка піратському впливу. Полонені моряки втрачають інтерес до того, що коїться навколо. Їм стає важко контролювати й оцінювати ситуацію. Вони прагнуть лише спокою і скорішого завершення полону.

V фаза – фаза розподілу ролей. Ця фаза настає, коли вже екіпаж певний час знаходиться у полоні. Моряки нарешті починають розуміти, що ж саме сталося з судном та чого їм очікувати надалі.

Ситуація піратського полону пов'язана, перш за все, з утратою жорстокої ієрархічної структури підпорядкування на судні і виходом на перший план неофіційних відносин між членами екіпажу. Серед членів екіпажу виділяються прихильники радикальних заходів протидії піратам та прибічники цивілізованого перебування у полоні. У деяких випадках серед членів екіпажу формуються групи з відповідними намірами. Найгірше те, що протистояння між членами екіпажу ускладнює ситуацію полону і може негативно позначитись на ставленні до них піратів.

Контент-аналіз розповідей моряків надав можливість виокремити такі психічні стани, що притаманні полоненим морякам, які перебувають на цій стадії піратського полону:

❖ 18,72 % відносної частоти згадування отримав стан піднесення. Цей стан здебільшого виявлявся у молодих та запальних моряків, котрі наполягали на самостійному знищенні піратів і визволенні корабля. Вони намагалися впевнити решту екіпажу у доцільності цих дій та дуже ймовірному успіху їх задуму. Проте, не отримуючи достатньої підтримки з боку екіпажу, ці члени

команди починали вести себе агресивно стосовно незгодних. Між членами екіпажу починалися сварки і суперечки. Також ці незгоди викликали підозри з боку піратів, вони робили режим утримання у полоні більш жорсткішим. Якщо пірати дізнавалися про ці наміри, то вони жорстоко карали заколотників;

❖ 22,91 % частоти згадування отримав стан депресії. Моряки, які довгий час вже перебували у полоні, починали відчувати депресивні настрої. Їх мало що цікавило, вони були байдужими до того, що відбувалося. Крім того, у них не виникало бажання брати участь у ризикованих діях проти піратів. Вони намагалися будь-яким шляхом уникнути конфліктів та чекали на те, що ситуація вирішиться сама собою;

❖ 28,37 % відносної частоти згадування отримав стан зосередженості. Цей стан зі слів моряків є більш притаманним досвідченим і літнім членам екіпажу. Це, як правило, капітан та командний склад судна. Вони приймають раціональні рішення і зважають ситуацію на судні. Вони протистоять намірам інших моряків визволити корабель самотужки. Саме їм пірати довіряють ведення переговорів із судновласником. Здебільшого від зусиль цієї частини екіпажу залежить подальша доля моряків у полоні. Саме від зусиль командного складу судна залежить, чи зможуть моряки вийти з ситуації полону цілими та неушкодженими і як швидко.

VI фаза – фаза чвар серед екіпажу. На цій фазі загострюються та доходять до апогею конфлікти і незрозумілості між екіпажем. Ця фаза є однією з найбільш напружених та небезпечних. Одним з основних завдань на цій фазі є утримання екіпажу від бійок і фізичного насильства. Також на цій фазі необхідно намагатися угамувати суперечки, що виникають серед членів екіпажу. Дуже важливим є підтримання авторитету капітана та командного складу судна й їх впливу на моряків. Збереження гармонійних відносин у екіпажі є запорукою безпечного виходу з ситуації піратського полону.

На цій фазі існує реальна небезпека суїциду серед членів екіпажу, адже напруження сягає свого максимуму і найбільш вразливі та нестійкі члени екіпажу можуть не витримати. Саме тому досвідчені члени екіпажу

спостерігають за своїми колегами, щоб уникнути негативних наслідків і підтримати їх. Вияви суїцидальної поведінки спостерігаються на багатьох захоплених піратами судах.

Після здійснення контент-аналізу розповідей моряків нами було виокремлено такі психічні стани, що притаманні полоненим морякам, які перебувають на цій стадії піратського полону:

❖ 29,34 % відносної частоти згадування мають агресія та злість. Певні члени екіпажу починають усе більше відстоювати свою точку зору, наполягати на силовому вирішенні ситуації. Вони намагаються змовитися зі своїми прибічниками (іншими членами екіпажу) і напасти на піратів. Ці моряки роблять спроби силою примусити інших членів екіпажу стати на їх бік. Це може виявлятися у спалахах неконтрольованої агресії проти незгодних з їх планами, різких висловлюваннях на адресу решти екіпажу тощо. Дуже важко таких полонених моряків вчасно зупинити та не довести до здійснення їхнього плану самостійної ліквідації піратів;

❖ 27,25 % частоти згадування має стан мобілізації. Решта членів екіпажу, які не підтримують силового варіанта вирішення ситуації полону, відмічають мобілізацію розумових і фізичних ресурсів. Ці члени екіпажу намагаються всіма доступними засобами утримати інших від нападу на піратів. Виникає необхідність уладнати міжособистісні конфлікти та сварки між членами екіпажу. Примирення команди допомагає легше долати піратський вплив і пресинг. Крім того, досвід полонених моряків доводить безуспішність варіантів самостійної ліквідації піратів, які мають зброю та кількісну перевагу;

❖ 11,34 % частоти згадування отримав стан депресії та апатії. Деякі моряки, які вже довгий час перебувають у полоні, поступово починають думати, що про них забули, вони нікому не потрібні, усі зусилля є марними. У крайніх випадках може доходити до спроб самогубства або виявів суїцидальної поведінки. До цього підштовхують певні особливості перебування у полоні, а саме: відірваність від суспільства, почуття незахищеності, постійний пресинг з боку піратів, майже безпорадність і, навіть іноді, розпач.

VII фаза – фаза викупу та визволення. Ця фаза є завершальною фазою піратського полону. На цій фазі відбувається повернення екіпажу до звичайного життя. Основними небезпеками цієї фази є необхідність реадaptaції, переживання події, яка травмує, необхідність швидкого повернення до професійної діяльності. На цій фазі виникають різні ситуації, зокрема, затримка викупу, розподіл викупу між піратами, покидання піратами судна, стрілянина між піратами тощо. Ця фаза є перехідною між життям у полоні і звичайним життям моряка.

Контент-аналіз розповідей моряків надав можливість виокремити такі психічні стани, що притаманні полоненим морякам, які перебувають на цій стадії піратського полону:

❖ 22,67 % відносної частоти згадування має слабкість. Перебування у полоні, як правило, забирає велику кількість сил та ресурсів організму моряка. Погане харчування, відсутність нормальної прісної води, довге перебування на одному місці, відсутність засобів індивідуальної гігієни, вплив психотравмуючих чинників, – і це ще не весь список чинників, що вичерпують психічні та фізичні сили моряків. Після повернення до звичайного способу життя моряки просто не мають сил для виконання своїх професійних обов'язків та нормальної життєдіяльності;

❖ 25,89 % частоти згадування має стан мобілізації. Моряки, які визволені з полону або знаходяться напередодні визволення, відчують активізацію життєвих сил і мають більшу впевненість у подальшому розвитку подій. Вони мобілізують останні фізичні та психічні ресурси для приведення судна до найближчого порту і відбуття на Батьківщину. Додатково їх підбадьорює зустріч з рідними та близькими;

❖ 23,67 % відносної частоти згадування отримав стан піднесення. Відчуття повернення свободи надає морякам надію на нормальне подальше життя. Вони розуміють, що скоро повернуться додому і зустрінуться з родичами та близькими. Піднесеність моряків супроводжується підвищенням

настрою, покращенням опірності психіки негативним впливам і мобілізації ресурсів особистості.

Отже, перебування у піратському полоні призводить, як правило, до психічних та фізичних втрат у моряків. Фази, за якими відбувається перебування у піратському полоні, надають можливість зрозуміти основні особливості і небезпеки ситуації піратського полону. Знання психологічних особливостей перебування моряка у піратському полоні надає змогу більш ефективно надавати жертвам піратського полону екстрену психологічну допомогу та проводити їхню подальшу реабілітацію.

Список використаної літератури

1. Всё, что необходимо знать о психологическом состоянии моряков // Морской. – 2011. – № 16/1. – С. 10–11.
2. Опасные фазы пиратского плена / [О. Двинин, М. Григор'єв, М. Наконечний, В. Никольський] // Морской флот. – 2009. – № 3–4. – С. 41–43.
3. Hurlburt, K. The Human Cost of Somali Piracy / Kaija Hurlburt. – Louisville : Oceans Beyond Piracy, 2011. – 33 p.

Рецензент: кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник

Оніщенко Н. В.